

Könyvek a könyvekről

Az Országos Széchényi Könyvtár az Osiris Kiadóval karöltve *Karsay Orsolya* és *Monok István* szerkesztésében 2000-ben új könyvsorozatot indított *Libri de libris* címmel. A közös vállalkozás célja egyrészt – ahogyan az első kötet bevezetésében olvasható –, hogy kötetei „színes reprezentatív albumok formájában tegyék közzé a legrégebb magyar közgyűjtemény legértékesebb anyagait”, másrészt, hogy felhívják a figyelmet azokra a dokumentumokra, amelyek aktuálisá válnak, az érdeklődés középpontjába kerülnek különféle rendezvényekhez, ünnepi kiállításokhoz, tudományos ülészekokhoz kapcsolódva. 2000-ben látott napvilágot a *Cimélia. Az Országos Széchényi Könyvtár kincsei* című, amely nem volt más, mint az 1996-os nagy kiállítás, a *Kincs, műkincs, közkincs: Az Országos Széchényi Könyvtár címélagyűjteménye* elnevezésű katalógusa. Ugyancsak Szent István koronázásának 1000. évfordulója esztendejében jelent meg a *Három kódex*, a könyvtár augusztus 17-e és november 17-e között megrendezett bemutatójának szép kivitelezésű, ugyanakkor tudományos szempontból is kiemelkedő, számos új felismerést, megállapítást tartalmazó jegyzéke.

Az elmúlt év végén három újabb kötettel gyarapodott a Libri de libris, amelyek a könyvtárban tartott szimpóziumok előadásait, illetve az azokhoz kapcsolódó kiállítások anyagát teszik közzé. A sorozat eddigi tomusai jól reprezentálják a nemzeti könyvtár megváltozott kiadványpolitikáját. Az OSZK szinte alapításától folytatott önállóan vagy közreműködőként kiadói tevékenységet: különféle célú és rendeltetésű, zömmel roppant magas tudományos színvonalú, ám tipográfiai igényességet, bibliofil jelleget rendszerint nélkülöző, szakköröknek szánt munkák jelentek meg gondozásában. Néhány valóban reprezentatív kiállítási katalógus, pár, a gyűjteményt, annak egyes részeit, darabjait bemutató egyedi kiadvány mellett alig találni a szakmán túliak érdeklődését is felkelteni tudó kötetet. *Fitz József* ugyan már az 1930-as években felismerte, hogy a Széchényi Könyvtár alapvető feladatai közé tartozik ritkaságait, különleges értékeit gondos tanulmány kíséretében a szaktudományokon kívüliekkel is megismertetni, vagyis a raritásokat a művelt nagyközönség számára vonzó formában kiadni. E felismerés jegyében indult a *Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtára nemzeti kincseinek hasonmásai* című sorozat. Első és sajnos egyetlen kötet az akkoriban megszerzett és a Szent István törvényeit tartalmazó *Admonti kódex* facsimiléjét közölte *Bartoniék Emma* gondozásában. A két világháború között néhány kötetet az OSZK a *Magyar Bibliophil Társasággal* közösen adott ki, a *Régi magyar könyvkötések Végh Gyula színes rajzaiban* a könyvtár címjegyzékei egyikeként jelent meg, előállítását a gyomai *Kner* nyomdát dicsérte 1936-ban. Hasonló bibliofil igényességű kötet volt *Hubay Ilona* munkája, a *Missalia Hungarica. Régi magyar misekönyvek* 1938-ban. Szép kiállítása a *Hungária* nyomdának volt köszönhető.

A második világháború után az OSZK 1957-ben kezdte meg Évkönyvei megjelentetését, az elsőként közrebocsátottban a *Bélley Pál–F. Wendelin Lúdia* szer-

zópáros tekintette át a nemzeti bibliotéka addigi kiadványait, és tett javaslatot a könyvtár további kiadói tevékenységére. Ebben az írásban többek között indítványozták jól kialakított válogatási szempontok alapján a hasonmás-sorozat folytatását, amely bemutatná a *Kézirattár* mellett gyakorlatilag valamennyi különgyűtemény anyagát. Mintha ez a szakmának és a bibliofil hajlandóságú érdeklődőknek szánt, sok évtizeddel ezelőtti körvonalazódott program napjainkban valósulna meg. A Libri de libris megindításán túl a nemzeti könyvtár bekapcsolódott a *Bibliotheca Hungarica Antiqua* sorozat munkálataiba. 2001 végén a *Balassi Kiadóval* közösen sorozaton kívül jelentette meg a *Birckenstein*-féle metszetes könyv 1686-os kiadásának facsimiléjét; idén – az alapítás 200. évfordulójához kapcsolódva – *Gróf Széchényi Ferenc* alapítólevelének, az *Ómagyar Mária-siralomnak* és a *Halotti beszédnek* bibliofil igényű különleges kivitelezésű hasonmása jelenik meg. És áprilisban hagyta el a nyomdát a *Kincsek a nemzet könyvtárából* című díszalbum.

A Libri de libris új kötetei közül a *Fejezetek 17. századi nyomdászatunkból* elnevezésű a 2000. október 12-én tartott tudományos tanácskozás előadásainak szövegét és idegen nyelvű kivonatait tartalmazza *P. Vásárhelyi Judit* szerkesztésében. Kettős aktualitása volt a konferencia megrendezésének: akkor jelent meg az RMNY harmadik kötete, és *Misztótfalusi Kis Miklós* születésének 350. évfordulójára emlékezett a könyves világ. Az RMNY-hez kapcsolódva hat előadás különféle szempontok alapján végzett „mélyfúrást” a régi magyar művelődéstörténetben.

V. Ecsedy Judit az RMNY második és harmadik kötete alapján a magyarországi nyomdászat 1601–1655 közötti panorámáját készítette el. A szerző kvantitatív jellegű vizsgálódásai nyomán árnyaltabb kép bontakozik ki az olvasó előtt a kor könyvkiadásáról és nyomdászatáról. Ahhoz például, hogy tisztázzuk, melyik nyomda volt a legproduktívabb, nem elég a megjelent kiadványok számát ismerni, meg kell határozni a kinyomtatott ívek mennyiségét is. E mutató alapján például a trencsényi nyomda a kiadott 155 könyvével már nem a második a műhelyek rangsorában, hanem csupán a nyolcadik. A V. Ecsedy Judit által közölt adatok, táblázatok, illetve az azokból levont új következtetések és felismerések fontos hozzájárulást jelentenek a 17. századi hazai művelődéstörténet, nyomdatörténet jobb megismeréséhez.

Heltai János tanulmánya a 17. század első felének kiadványtípusait tekinti át, pontosabban annak két meghatározó területét, az egyházi és az iskolai nyomtatványokat elemzi, és felvázolja az egyházi-vallási műfajok funkcionális rendszerét. A szükségszerűen vázlatos előadásból egy nagy ívű koncepció bontakozik ki. A kor könyvkiadása egy összetett és tagolt intézményrendszer része volt, eltérő céljai alakították ki a műfajok funkcionális együttesét. A középkori irodalom és művelődés különféle struktúráinak értelmezésénél jól használható fogalomnak tűnik a regiszter, vagyis a különféle műfaji, poétikai és szociológiai elemek, tények rendszere. E kor tárgyalásánál alkalmazzák az udvari, a liturgikus, a vágáns, a populáris regiszter és ezek összetett kapcsolatainak fogalmát. Érdemes lenne megvizsgálni a koraujkor hazai szellemi életét abból a szempontból, hogy a regiszter fogalma használható-e a 17. század magyarországi könyvkiadására, művelődésére.

P. Vásárhelyi Judit egyébként mintha éppen egy ilyen regisztert elemezné. Az 1636–1655 közötti fordításokat tekinti át sokféle szempontot vizsgálva. Az RMNY harmadik kötetében regisztrált 1003 nyomtatvány valamivel több mint negyede,

260 mű a fordítás. A „gyengébb s alacsonyabb elméjűek”, vagyis a latinul nem tudók számára készültek a túlnyomó többségében „hasznos” kiadványok, miközben a pusztá szórakozást szolgáló szépirodalom gyakorlatilag teljesen hiányzott a kor fordításirodalmából.

Pavercsik Ilona a protestáns gyülekezeti és egyéni használatú kegyességi nyomtatványokról: énekeskönyvekről, elmélkedésekről, imádságokról ír. Azt vizsgálja, jogos-e a „protestáns” jelző alkalmazása például az énekeskönyveknél, illetve el lehet-e különíteni egymástól az evangélikus és református kegyességi könyveket. A 17. századi nyomdászatban azonban nemcsak a felekezeti vonatkozások tisztázása okozhat gondot. Ismert, hogy a szlovák nemzeti bibliográfia területi kategóriája teljes egészében azonos az RMNY kijelölt földrajzi keretekkel, vagyis a harmadik kötetből több mint 600 tétel beletartozik a szlovák nemzeti bibliográfiába is. *Káfer István* a magyar és a szlovák művelődéstörténet tekintélyes részben azonos gyökereire hívja fel mesterien a figyelmet, megállapítva, hogy az RMNY mint bibliográfia a maga eszközeivel és lehetőségeivel a szlovák tudományosság számára is megkerülhetetlen forrásmű. Az már most is, tehetjük hozzá, de hogy a jövőben is az legyen, a további kötetek megjelenése is szükséges. *Borsa Gedeon* éppen ezzel a kérdéssel foglalkozik írásában. A mostani előzetes számítások szerint az RMNY 17. századi részéhez még további három kötet kapcsolódik, egyenként 15-15 év termését regisztrálva. A 18. századi nyomtatványoknál azonban – a roppant jelentős mennyiségi növekedés miatt – szükséges lesz a gyűjtőkör és főleg a feldolgozás bizonyos jellegű korlátozása és a szerkezet megváltoztatása (levéltári jellegű nyomtatványok mellőzése; az egyes tételekhez kapcsolódó kutatástörténeti szemle elhagyása; az időrendi szerkezet helyett betűrendes elrendezés). *Borsa Gedeon* áttekintése érintőlegesen foglalkozik a régi szerzői és tartalmi hungarikumok bibliográfiai regisztrálásának bonyolult problémájával, megállapítva, hogy az e kategóriákba tartozó kiadványok számbavétele csak százados távlatokban valósítható meg.

A kötet második, *Misztótfalusi Kis Miklóssal* foglalkozó tartalmi egységében négy tanulmány található. *Molnár József* a latin nyomdabetűk fejlődéstörténetét vázolja Misztótfalusi működéséig; *Dukkon Ágnes* a tragikus sorsú tipográfust mint írórt vizsgálja, külön kitérve teológiai műveltségére. A szerző behatóan foglalkozik a *Mentség* és az *Apologia Bibliorum* műfaji sajátosságaival, megállapítva, hogy előbbi stílárís jegyei alapján a 16. századi hitvitákra, utóbbi viszont nem érzelmi, hanem intellektuális felépítése miatt a barokk egyetemi disputákra emlékeztet. Figyelemre méltó a szerző felvetése a korabeli bibliafordítások hatásáról a magyar nyelv fejlődésére. Misztótfalusi az *Apologia Bibliorum*ban azt taglalja, miszerint a prédikátorok ritkán idéznek a Biblia magyar fordításaiából. Az 1980-as években *Péter Katalinnak* egy tanulmányában a Szentírás nép közötti elterjedtségéről kifejtett nézetei komoly vitákat váltottak ki. *Dukkon Ágnes* írása arra hívja fel a figyelmet, hogy még a prédikátorok, lelkészek között sem volt általános a magyar nyelvű Biblia használata.

Rozsondai Marianne Misztótfalusi Amszterdamban nyomtatott könyveinek eredeti kötéseit vizsgálja. A fennmaradt példányokat a kötéskutatás módszereivel elemezve négy „mester”, vagyis négy könyvkötő munkáját különbözteti meg. A szerző ugyanakkor rezignáltan állapítja meg, hogy az amszterdami, ún. „*Aranyas Biblia*” 1991-es hasonmás kiadásakor nem egy valódi hollandiai kötést vettek alapul, hanem egy kolozsvári – egyébként szép – legyeződíszest.

Perger Péter a tipográfus betűinek továbbélését vizsgálja. Gondos megfigyelések és összehasonlítások alapján bizonyítja, hogy az eddig ismert helyeken és korszakokon kívül betűit használták *Nagykárolyban* is. Hogy milyen körülmények között, hogyan került az 1754-ben létesült officinába Misztótfalusi-antikva, a későbbi kutatás tisztázhatja, a mostani felfedezés azonban már önmagában is értékes adalék a 18. századi nyomdászattörténet egyes jelenségeinek, hatásainak tisztázásához.

A *Libri de libris* sorozat másik megjelent darabja a *Honterus-emlékkönyv W. Salgó Ágnes* és *Stemler Ágnes* szerkesztésében. A kötet az 1999. május 10-én tartott, a humanista tudós halálának 450. évfordulójára emlékező konferencia előadásait és a kiállítás katalógusát tartalmazza, kiegészülve két, az emlékülésen el nem hangzott anyaggal (*V. Ecsedy Judit* nyomdatörténeti írásával és *Gernot Nussbächer* bibliográfiájával).

Az erdélyi szász *Johannes Honterus* a maga korában valószínűleg az egyik legismertebb magyarországi, illetve erdélyi tudós volt, *Hungarus*. Igazi szellemi közvetítő, a korszerű humanista eszmerendszer és a reformáció részben neki köszönhetően jelent meg és terjedt el Erdélyben, ugyanakkor a hazáját ábrázoló és külföldön megjelent térképével hozzájárult szülőföldje megismertetéséhez. Nevét külföldön földrajzi tankönyve, a *Rudimenta* tette igazán ismertté és népszerűvé: csak *Zürichben* 16 kiadása látott napvilágot 1602-ig. Külföldi ismertségével legfeljebb *Zsámboky Jánosé* hasonlítható össze, ha egyáltalán van értelme és helyénvaló különféle mentalitású és ethoszú személyek egybevetésének. *Honterus* humanistaként is reformátor volt; gyakorlati, tanítói működésében mintha *Luther* Biblia-fordításának 'Beruf' (hivatás) felfogása tükröződne; ezzel az ethosszal lehetett Erdély reformátora. A magyar nemzetiségű *Zsámboky* felekezeti hovatartozása viszont eldönthetetlen. Ismerte a reformációt, hatott is rá (*Wittenbergben* is megfordult, hallgatta *Melanchton*), ugyanakkor egyik fő támogatója *Oláh Miklós* érsek volt. „*Jó, igaz keresztény volt, kinek szívében feküdt a vallás megbecsülése s fájdalommal szemlélte a széthúzást, a gyűlölködést, a vallások sokféleségét, mely előbb-utóbb istentagadáshoz vezet*” – jellemezte egyik régi biográfusa, *Orbán János* 1916-ban *Zsámbokyt*.

A *Honterus-emlékkönyvben* megjelent írások a brassói humanista sokoldalú működését mutatják be. *Mészáros István* az általa irányított humanista iskolát ismerteti, *Csepregi Zoltán* a 'reformáció' kifejezés konnotációját elemzi *Honterus* 1543-ban megjelent *Reformatio ecclesiae Coronensis* című munkájában, *P. Szabó Béla* azt vizsgálja, hogyan, mivel járult hozzá a római jog recepciójához. Tisztázza, hogy a szász jogszolgáltatást teljesen új, a korabeli európai fejlődéssel egyező útra terelte, és ezzel Erdély jelentősen megelőzte a királyi Magyarország jogfejlődését.

Honterus saját kora és az utókor is elsősorban földrajztudósként, térképészként tartotta és tartja számon. Munkásságának ezt a területét három tanulmány taglalja. *Török Zsolt* a *Rudimenta Cosmographicát* járta körül, *Plihál Katalin* Erdély 16. századi térképi forrásait veszi számba azt vizsgálva, hogy *Honterus* Erdély-térképe milyen módon készült. A szerző elveti a szakirodalom eddigi felfogását, miszerint *Lázár* 1528-as híres térképe alapján dolgozott volna: elgondolása szerint *Sebastian Münster* módszerét vette át. *Bartha Lajos* *Honterus* csillagterképét mutatja be mintaszerűen.

V. *Ecsedy Judit* írása a brassói tudós nyomdáját rekonstruálja. Tisztázza, hogy díszei egyediek, a fametszőként is kiemelkedő humanista saját alkotásai; nyomda-betűinek eredete azonban bizonytalan: vagy több forrásból szerezte be felszerelését, vagy nem közvetlenül azokból a műhelyekből, amelyekkel az eddigi feltételezések szerint kapcsolatban állt. *Gernot Nussbächer* Honterus művei külföldön, vagyis Európa különféle országaiban megjelent kiadásainak bibliográfiáját állította össze. A kötet utolsó egysége, *W. Salgó Ágnes* és *Velenczei Katalin* összeállításában, válogatás az emléküléshez kapcsolódó kiállítás képanyagából.

A gondos és tipográfiaiailag is tetszetős kiadvány mindössze egy vonatkozásban kelt hiányérzetet az olvasóban. Honterus nyomdájában jelent meg az első, a történelmi Magyarország területén keletkezett hangjegyes kiadvány, az *Odae cum harmoniis*. Brassó zenei élete egyébként meglehetősen fejlett volt; a kötetben közölt latin versekhez – többek között *Horatius*, *Vergilius*, *Martialis*, *Prudentius* alkotásai – 21 négyzólamú dallam tartozik. Talán Honterus a szerzőjük, talán nem – mindenesetre a korabeli zenei műveltség nagy jelentőségű forrása a kötet, megérdemelte volna, hogy önálló zenetörténeti, zenetudományi előadás elmezze, kijelölve helyét a kor zenei életében.

A *Libri de libris* sorozatban megjelent harmadik kiadvány *A magyar térképészet nagyjai*. A kötet A/4-es méretű, és különbözik a vállalkozás keretében megjelentektől abban az értelemben is, hogy két különböző időben tartott konferencia anyagát tartalmazza. 1998. december 14-én *Lipszky János*ra emlékeztek a térképés és tudománytörténészek; az előadásokat *Plihál Katalin* és *Reisz T. Csaba* szerkesztette kötetbe. 2000. március 23-án *Mikoviny Sámuel* munkásságát méltatták a szakkutatók; a szövegek *Plihál Katalin* és *Török Enikő* szerkesztésében váltak hozzáférhetővé a kötetben. Mindkét konferencia a magyar térképészet kiemelkedő képviselői előtt tisztelgett méltó módon. Lipszky „aktualitását” az szolgáltatta, hogy 1997-ben egy budapesti antikváriumban felbukkant 76 kéziratos és nyomtatott térkép az elveszettnek hitt Lipszky-féle térképgyűjteményből. Ez a gyűjtemény alkotta annak idején a kartográfus hatalmas munkájának forrásanyagát. Térképe, az első nem katonai célú, minden részletében felmérésre épülő mű születésétől, az 1800-as évek elejétől számíthatjuk a hazai tudományos igényű polgári térképészet új korszakát.

*Mikoviny Sámuel*re születésének 300. évfordulóján emlékezett a tudományos világ. Vele nem csak a matematikai alapokon nyugvó térképészet kezdődött Magyarországon, de ő a térképészeti szakirodalom első itthoni művelője is. A minden szempontból tartalmas kötet tanulmányai a két tudós életén és munkásságán keresztül mintegy 100 év magyarországi tudománytörténetét tekintik át. Éppen ezért talán célszerű lett volna felcserélni a kolligátum két részét, és nem a rendezvények kronológiája, hanem a szervezesebb, a tudománytörténeti egymásra épülés belső logikája szerint elrendezni az anyagot.

Fluctuat, nec mergitur – Párizs jelmondata, címerének felirata ez. A *Libri de libris* sorozatról írt szemle végére érve a pompás kötetekre és a többi nagyszerű kiadványra gondolva írhatnánk-e mást mi is nemzeti könyvtárunkról az alapítás kétszázadik évében?

Pogány György

